

KAVRAM İNCELEMELERİ IV
HAKİKAT KAVRAMI ÜZERİNE I.

NUSRET HIZIR

Terimlerimizde Hakikat'e, bu terimden kurulmuş hakiki'nin tekabül etmemesi, esef edilecek bir olaydır. Biz de, aşağıdaki yazıda ve bunun devamlarında, "vérité, truth, Wahrheit" demek istediğimiz vakit, hakikat, "vrai, true, wahr" demek istediğimiz vakit de doğru demek zorunda kalacağız.

1 - Bilgi teoresinin en önemli kavramlarından biri, hiç şüphe yok ki, hakikat kavramıdır. H a k i k a t i n ne olduğunu anlamak için tâ eski zamanlardan beri onun bir tanımını tespiti uğraşmıştır. Meselâ Platon, Theaitetos'ta¹ Sokrates'e, yanlışın yanlış işaretlerle objelerin yani algıların tekabül ettirilmesinden ileri geldiğini söyler, gene Platon aynı diyalog'da² der ki, söz, olmıyanı olmuş gibi gösterince yanlış meydana gelir. Burada da bahis konusu olan, tekabül yokken onu varmış gibi göstermekten başka bir şey değildir. Bu görüşe göre hakikat, işaretlerle objelerin birbirine uygunluğu demektir. Bu karakterlendirme, şu şekilde ifade edilmiştir: *adequatio rei et intellectus*: (serbest tercüme olarak) tasavvurun objesine uygunluğu. Bu iddianın temelinde, açıkça söylenmemiş olsa bile, şu düşünce vardır: Tasavvur, objeyi kopye eder (daha doğrusu edebilir), başka deyimle, objenin bir türlü izdüşümüdür.

2 - İlk bakışta bu tanım pek sade ve akla yakın görünmektedir, fakat düşünüş tarihi bize bildiriliyor ki, iki nokta bunu bulandırmış ve karıştırmıştır: a. *Tasavvur* ile *obje* (tasavvurun objesi?) kavramları, kavram olmaya lâyık kesinlikte değildir, b. Yeni zaman felsefesinde Leibniz'ten itibaren, *doğru* yüklemının hangi konulara verilebileceğine dair, bir cereyan başgöstermiştir³. Aslında, hakikat nedir ile biz neye *hakikate uygun* yani *doğru* deriz? sorularının birbirine sıkı sıkıya bağlandırılabilmesi, yani a ile b'nin birleştirilmesi gerekir; fakat bunun için a'nın vuzuh kazanması şarttır.

3 - Doğru predikasyon'u meselesi hep spekülatif bir şekilde işlenmiştir. Bu hususta Leibniz'ten hareket ederek Bolzano ve Franz Brentano üzerinden sonuncunun tilmizlerine (bu arada Husserl'e) giden bir

¹ *Steph.* 193 - 196

² *Steph.* 259 b - 264 b. .

³ *Gerh. Phil IV. dev.* etc... Bu noktaya ileride dönecektir.

gelişme vardır ⁴ ki, onun üzerinde ayrıca durmaya değer. Fakat şimdi, ilerliyelemek için, onu biliniyor farz *ederék,hakikat'i* karakterlendirmek iddiasında bulunan I 'i(bk.yuk.) incelemeye çalışacağız.

4 — I 'deki tekabül düşüncesine düşünüş tarihi yeni ve önemli bir şey katmamıştır,⁵ Açık ve seçik olarak görülen idea'ları doğru diye kabul eden Descartes (Yakinî olarak öyle olduğunu bilmediğim hiç bir şeyi doğru olarak kabul etmemek. Discours de la Méthode II, 7) *veracitas dei'nin* yardımı ile dönüp dolaşıp, idea ile obje arasında uygunlukta karar kılmaktadır. Descartes vakıa bir yerde⁶ " la vérité consiste en l'être, la fausseté au non-être" demekle doğru ile yanlış'ı (yani hakikat'ı), varlık yargısına dayandırır gibi bir durum takınırsa da, bu ifade de aslında tekabül düşüncesinin başka deyimle söylenmesinden başka bir şey değildir. Demek ki Descartes'çı düşünüş de, yeni bir şey getirir gibi görüldüğü halde, bu hususta eskiden ayrılmış değildir.

Şu varki, hemen bütün Descartes'çı okulda (Spinoza da dahil), bu tekabül görüşü yanında bir ikincisi paralel olarak gelişmektedir. O da analiz yoluyla düşüncemizin çıkış noktasına ulaşabilmemiz, sentez yoluyla de ters yönde yürüyebilmemizdir. Fakat bu, rasyonel disiplinlerde hakikat kavramı bahsine girer.

5 - I 'deki karakterlendirmeyi daha iyi inceleyebilmek için "safdil" davranarak iddia edilen *tekabülün* açıkça görüldüğü söylenen algı - obje ikiliğini ele almak yerinde olur. (Tabiidir ki, yapmak istediğimiz yapı analizinde realizme- idealizme, yahut realizme - pozitivizme, gibi ikiliklerin yeri yoktur; daha doğrusu, incelememiz, bu ontolojik ikilikler karşısında "invariant" kalacaktır).

6 - O halde -bu "invariant"lık karakterini katıksız olarak koruyabilmek için- *algı'dan* başlayacağız. Algıyı, bilgi teoresi bakımından nasıl karakterlendirebiliriz? Birçok bilgi nevi, bu arada fizik bilgisi, algı ile başlar - Bu son söz,safdil müdrikeye basit hatta apaçık görünür, fakat gerçekte, başlıca zorluklar işte bu algı kavramı ile başlamaktadır. Çünkü algıyı biraz yakından incelersek görürüz ki o hiç bir zaman saf algı değildir. "Voltmetre 220 Volt gösteriyor" gibi bir sözü alalım; buna, doğrudan doğruya algıyı tespit eden bir ifadedir, diyoruz, fakat aslında böyle bir söz,

⁴ B. Bolzano, *Wissenschaftslehre*, Neudruck in 4 Bden (F. Meiner 1929) I, 1; 11,3; 111,3. Franz Brentano, *Psychologie vom empirischen Standpunkt*, herausg. Oskar Kraus (Phil. Bibliothek Bd.193) S.159, 160, 181.- Aynı yazar, *Wahrheit und Evidenz*, herausg. Oskar Kraus (Philos. Bibliothek Bd.201) S.94, 115> 168 etc.. Bir de, genel olarak, krş.: Edmund Husserl, *Ideen zu einer reinen Phänomenologie* herausg. W. Biemel, Haag 1938, § 282, S. 298 dev. § 290, S. 305 dev. Bu problem de bundan sonra çıkacak bir Kavram İncelenmesi'nin konusudur.

⁵ Moritz Schlick de (*Allgemeine Erkenntnislehre I.*) "eindeutige Zuordnung" düşüncesi ile bu probleme yeni bir görüş getirmiş sayılamaz.

⁶ *Corresp.* V. S. 355

çok yüksek teori'lerle doludur⁷, yani doğrudan doğruya salt tecrübenin öğrettiklerinden çok daha fazla iddeaları içinde taşımaktadır. Gerçekten de algı, bize voltmetrenin 220 Volt gösterdiğini haber vermekten çok uzaktır. Biz ancak âletin ibresinin 220 sayısı önünde bulunduğunu söyleyebiliriz. Âlet, ibre, sayı kelimeleri de teori ile doludur. Aynını, bize çok daha safdil, çok daha "doğrudan doğruya" gibi görünen günlük hayatın "şurada bir ağaç var" gibi ifadelerinde de görüyoruz. Bu sözü söylemeden önce ağaç üzerinde teorik bilgiye sahip olmamış olsaydık, belki duyum mertebesinde kalır, böyle bir ifadede bulunamazdık.

7 — Böylece ifadeler, bilgi teorisi bakımından, teori - algı yönünde bir sıraya dizilir. Bu sıra bizi, çok teori'den az teori'ye doğru gidersek, tâ saf algı, hatta salt duyuma kadar götürür. "Konstitüsyon teorisi" denen bu görüş⁸ bize, hakikati mi, yoksa bilgimizin bilgi teorisi bakımından algıya dayandığını mı göstermektedir? Şüphesiz sonuncuyu; çünkü *hakikati* kavramak için bu "Konstitüsyon" teorisi'nin içinde hiç bir unsur bulunmamaktadır. O halde, hakikati burada hangi noktada aramak gerektiği üzerinde düşünmeliyiz. Ve bu düşüncenin sonunda şuna varmaktayız: Hakikat, ifade ile objesi arasında uygunluk sözünü, hakikat *algı hakkında ifade ile algı arasında bir uygunluk sözünü ile birdir.*

8 — Bu son sözü kısaca eleştirelim. Misal: Andromeda nebülözü bizden uzaklaşmaktadır, çünkü onu müşahede ederken spektrum'u kırmızıya doğru kaymaktadır. Bu iddeanın doğruluğunu anlamak için Andromeda'yı teleskopla müşahede ederiz: spektrum'unda kırmızıya doğru bir kayma görürsek, iddea doğrudur deriz. Bu misalde şunu görüyoruz: Andromeda nebülözü, nebülöz, uzaklaşmak, spektrum, kırmızıya kayma gibi tabirlerin her biri teori'yi hem de çok yüksek ölçüde teori'yi içinde taşımaktadır. Aslına bakılacak olursa, ortada, bir çok teorilerin teşkil ettiği pek karışık bir doku vardır; bu doku, gayet az sayıda algının etrafında kurulmuştur. Biz, bir küçük kontrol algısı ile bu dokuyu ve onun temeli olan algıyı kabul yahut reddediyoruz. Bunu yaparken de uygunluk *kriterium*'unu öne sürüyoruz.

9 — Burada, dikkate değer iki önemli nokta vardır: a. İddeadaki algının aynı olan algının etrafında başka bir teori'ler dokusu örülebilir, yani belirli bir algıya büsbütün başka bir iddeâ tekabül ettirilebilir. O zaman aynı bir algı, başka başka teorilerin - hatta bazan birbirinin karşıtı yahut çelişği olan teorilerin - doğruluğu bahsinde kriterium olarak kullanılacaktır. O halde, algının önem derecesi düşmüş olacak ve eski teori-

⁷ Hans Reichenbach, *Ziele und Wege der physikalischen Erkenntnis* (in: Handbuch der Physik IV) Sa 16 dev.: das Realitätsproblem.

⁸ Hans Reichenbach, *aynı yer*; Rudolf Carnap, *Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache* (in: Erkenntnis II) S. 219-241.- Aynı yazar, *Die Physikalische Sprache als Universalsprache der Wissenschaft* (in: Erkenntnis II) S. 432 - 465.- Bir de, genel olarak, krş. aynı yazar, *Der logische Aufbau der Welt* (Benary) Berlin 1928.

lerle algıyı bağliyan bağıın yerine yeni bağı almakta ne gibi faktörlerin rol oynadığını anlamamız gerekecek; başka deyimle, bu değışmenin etken sebebi üzerinde durmak, çözümleni gereken bir problem halini alacaktır. Böyle olunca, sayısı bizce bilinmiyen fakat herhalde bir'den çok olan tek taraflı birebir tekabüllerin her birinde, başka başka şeylerin doğru olup olmadığında (yani hakikatte) aynı algı kriterium vazifesini görecektir. Böylece de *hakikat'e* görelilik değıl, *belirsizlik* girmiş olacaktır.

b. Dikkat edilecek olursa, karşılaştırılan ve sonunda hakikate temel teşkil eden, önceden alınmış bir algı ile sonradan alınacak olan, beklenen bir algıdır. İşte bu sonuncu algı, teori'nin tahkiki ödevini üzerine almıştır. Demek oluyor ki şu paradoks durum karşısında bulunuyoruz: Bir teori ile bir algının karşılaştırıldığı iddia edilmekte, fakat gerçekte, o teorinin kurulmasına sebep olan bir yahut biriki algı ile başka bir algı tekabül ettirilmektedir. Fakat birinci tarafta önemli olan, karşılaştırılan algı değıl, o algıya bağılı bulunan teori denmektedir. Aynı algıya -yahut algılara-bağlanmış teori'ler, belirli başka teorilere göre, başka başka olabileceğine göre, aynı iki algının karşılaştırılması sonunda başka başka teoriler tahkik edilebiliyor (bk.a), fakat ne denirse densin, karşılaştırılan daima iki algı-yahut iki tane algılar grupudur, böyledir, fakat iddea, bir tarafın, teori olduğu merkezindedir. Bu düşünceler gösteriyor ki, hakikat probleminin, *tahkik edilebilme*⁹ kavramına ircaı, problematiğı ortadan kaldırmak şöyle dursun, yeni yeni problematlere yol açmaktadır.

10 — *Hakikati tahkik'e* (vérification'a) irca ettiğimiz taktirde o, iki algının yahut iki algılar grupunun uygun düşmesinden ibaret oluyor, fakat ondan sonra -belki farkına varılmadan - uzun bir tefsir başlıyor. Bu kadar daralmış bir hakikat kavramını temellendirmek için tefsir kısmının ince bir analizine girişmek gerekir mi sorusunu biz, *hayır* ile cevaplandırıyoruz; çünkü: a. Hakikat'in "vérification" derekesine indirilmesinde asıl hakikat kavramından bizi uzaklaştıran görüşler, küçümsenemeyecek bir rol oynamaktadır. Bunların başlıcaları: Pragmatizme, Rölativizme, Düşünce ekonomisi, Konvasiyonalizme, hatta, bir dereceye kadar, Protagoreizm'dir. Bu meslekler gözönünde tutularak denebilir ki, hakikat'in vérification'a ircaı bir daraltma, fakat hakikatin yerine bir şeyi muhafaza etme değıl, hakikati ortadan kaldırıp, yerine onunla heterogen olan bir unsuru koyma'dır.

O zaman, hakikati algıya bağlamak istediğiniz taktirde, algıya tam hakkını vermek şartile, ancak şukadarını söyleyebileceğiz: Algılandı başka bir algı ile karşılanan, yahut birinci algıdan - dedüksüyon'da pürüzsüz davranmak şartiyle - çıkarsanan, hakikate uygundur.

11 — Burada da iç-algı dış-algı ikiliğı başgöstermektedir. Dış algı-

⁹ Ludwig Wittgenstein, *Tractates Logico - Philosophicus* (der Sinn eines Satzes ist die Methode seiner Verifikation)) ve ona uyan cereyanlar. Meselâ: Mantıkçı Ampirizm.

nın yanılmazlığını kabul ettirecek bir *intersübjektif*¹⁰ uygunluk vardır: Ben kırmızı bir kağıt görüyorum, dediğimde, benim bu görmemin muhtevası ne olursa olsun, konuştuğum kimselerle hemen anlaşıyorum. Fakat iç-algı'da bu böyle değildir. İç-algıların intersübjektifliği - Descartes ne derse desin - aynı şekilde yaşanmış bir şey değildir¹¹. O halde, algıyı sadece dış-algı olarak almaya, bilgi teorisi bakımından ne hakkımız olabilir?

12 — Sonra, meselâ bir renk algıladığımız zaman, onun gerisinde o renge sahip, yahut o rengin haber verdiği, yahut, o renk vesilesiyle varlığını öğrendiğimiz, yahut *ilh...ilh...nesne*, bahis konusudur. Metafizik bakımından tarafsız, "neutre", olmak kaygısı ile arkada gizli olanı kale almamak, varolan bir probleme göz yummak olmaz mı? Bu son düşüncüyü şu cümle ile formüllendirebiliriz: Hakikatin araştırılmasında ihmal edilmesine imkân olmıyan bir unsuru, metafizik korkusu ile ortadan kaldırmıya hakkımız var mı, yok mu, bu da ayrı bir problemdir. - Cevabımız: *yoktur*, olursa algı, hakikat kavramına en kolay yaklaşma yolu olmaktan çıkıyor (Esasen bu, uin de sonucudur).

13 — Burada, mantık mı matematiğe dayanır (Brouwer gibi entüisionist'ler), yoksa, tersine, matematik mi mantığa dayanır (Russell, Garnap ilh..) problemini, yani matematiğin temellendirilmesi meselesini hiç ele almiyacağız. Mantık olsun matematik olsun, her türlü *formel sistemi* gözönünde bulunduracağız. Böyle bir formel disiplinde herhangi bir iddeanın doğruluğunu ne zaman kabul ederiz? Meselâ bir çarpma işleminde mizan'ın doğru çıkması ile o çarpma işleminin doğruluğuna hükmederiz. Mizan ise, aynı işlemi başka yoldan yapmaktır. Yahut mantıkta bir aksiyomatik sistem alalım: sistemin içinde, dedüksiyon yoluyla elde edilmiş bulunan herhangi bir formül ne ise, aslında temeldeki aksiyom sistemi de o dur. Hakikat, her iki misalde de işlemin işleme, formülün formüle uygunluğundan başka bir şey değildir. Burada da demek ki *uygunluk* temelde bulunuyor, fakat geleneğin hakikat tanımında olduğu gibi iki heterogen arasında değil iki homogen arasında.

14 — Bu olay karşısında, birçokları, formel olmıyan bir sistemin hakikat kavramı ile formel olan bir sistemin hakikat kavramı arasında uçurum göregelmişlerdir. Fakat şimdi görüyoruz ki aradaki büyük ayrılık, beher sistemin -söz caizse- kendi iç ekonomisini ilgilendiren bir meseledir. Genel bir görüş açısından bakılırsa, prensip ayrılığı yoktur. Çünkü aynı olayı algılarda da gördük: Uygunluk, algı ile algı - olmıyan arasında değil, algı ile algı arasında, yani *iki homogen* arasındadır. Fakat algı bahis konusu olduğu vakit, formel disiplinden şu fark vardır ki, bir tarafın algısına büyük bir tefsir sistemi bağlıdır, ve uygunluk sanki öte tarafın algısı ile bu tefsir arasında imiş gibi davranılmaktadır. Halbuki aslında bütün fark, formel sistemde durumun, bu tefsirin yokluğundan ötürü, çok daha basit olmasından ibarettir.

¹⁰ bk. yuk. Not 8.

¹¹ Rudolf Carnap, *Scheinprobleme in der Philosophie*. Das Fremdpsychische und der Realismusstreit (Benary) Berlin 1928.- Bütün yazı.